

Az őszinteségről

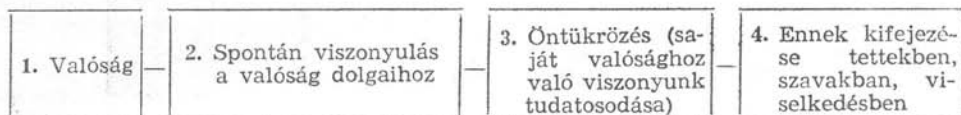
A kommunistának becsületesnek, őszintének, elvszerűnek és korrektnek kell lennie, nem szabad megtűrnie a hamisságot, a képmutatást... (A szocialista etika és méltányosság törvénykönyve)

Őszinteségen (ő.) általában jellembeli tulajdonságot értenek — az ő. jellemzi az egyént —, ebben az értelemben került be a köztudatba ez a fogalom. Ilyen tartalommal az ő. etikai telítettségű, s az erkölcsstan feladata volna érdemében foglalkozni ezzel az erénnyel. Az etika azonban mindmáig adós maradt a kategória elmélyült értékelésével, e jellemkomponens meghúzódik valahol a morálian perifériáján mint az ember-lényeg amolyan mellékes tartozéka. Legfőljebb ezen a másodlagosságon belül ismerik el lényegességét. (Miként azt Heller Ágnes teszi az arisztotelészi etika értékelésekor: „A következőkben olyan »erényeket« tárgyal [Arisztotelész], amelyek az ő korában és világában döntőnek látszhattak ugyan, de melyek többé-kevésbé efemer vagy másodlagos jellegűek. Ezek közül a leglényegesebb talán az őszinteség...” — Az arisztotelészi etika és az antik ethosz. 1966. 362.)

Kérdés azonban: kielégíthet-e bennünket az, hogy az ő-et a „társasági értékekkel” — kedvesség, szellemesség stb. — egymínőségű emberi értékecskének tartjuk, s tisztavirágéletét hangoztatva lefokozhatjuk-e társadalmi funkcióját? S egyáltalán: ha az etika mostohán bánik ezzel az erénnyel, nem hárul-e a társadalomből-cseleltre az a feladat, hogy az ő-et mint a társadalmi valóságba beivódott jelen-séget kiemelje a szubjektivitás — az egyént karakterizáló jellemjelleg — szűk köréből, s az általános társadalmi meghatározottság dimenzióiban nem másodlagos társadalmi kérdésként vizsgálja? Az alábbi fejtegetés sugalmazni kívánja: érdemes próbálkozni azzal, hogy az ő. ultra- és infraerkölcsi rezonanciáit a szélesebb társadalmiság közegében tegyük hallhatóvá.

De mit is jelent az ő. a társadalmiság szférájában? Az etikai elbírálás lényegét megtartó, de azt mégis túlhaladó ilyen mértékrendben az ő. nem egyszerűen egyéni-szubjektív magatartásforma, hanem kollektív emberi megnyilvánulás, az érvényesüléséhez szükséges társadalmi feltételek jelenléte. Olyan társadalmi légkör, amelyben az ő. erénye tömeges érvényesítésének nincsenek gátjai, az emberközi viszonyoknak olyan sajátos rendszere, amelyben az egyén ő-e nemcsak akkor mutatkozik meg, ha ő maga vállalja az ő. kockázatát, hanem az egyén ezenfelül elég erővel rendelkezik ahhoz is, hogy legyőzze az ő-et veszélyeztető társadalmi tényezőket. Vagyis — aforisztikusan fogalmazva — a szocio-ő. az az objektív társadalmi állapot, amelyben két szubjektív erénynek — az ő.-nek és a bátorságnak — nem kell szükségképpen összefonódnia.

A „társadalmi ő.” tehát a főleg erkölcsileg elbírálható egyéni ő., valamint az ilyen természetű erkölcsi jó kollektív-társadalmi létezéséhez szükséges objektív emberi környezet egysége. Milyen belső struktúrája van az ő.-nek mint jellemtulajdonságnak, s e szerkezetbe miként épülnek bele a magánerényt közösségi állapottá formáló társadalmi összetevők? Bár kissé bizarr valamely erény kapcsán struktúráról beszélni, az ő. mégis kiválóan „ábrázolható” saját szerkezetével, sokkal jobban, mint akár e fogalom tartalmi jegyeinek felsorolásával, akár az etimológiához folyamodva (őszinte — a maga színén való — nem kétszínű). Ez a továbbiakban magyarázattal föloldandó szerkezet így fest:

Példaként behelyettesítve ebbe a sémába az ő. egyik konkrét esetét: 1. ember-társaink; 2. az emberek spontán megbecsülése; 3. saját humanista meggyőződésünk tudatosodása, vagyis annak fölismerése, hogy emberbarátok vagyunk; 4. a szóban és cselekvésben megmutatkozó emberiségünk.

Vegyük szemügyre ezt a négy réteget a hozzájuk tartozó társadalmi feltételezettséggel együtt.

1. A valóságáv a társadalmi viszonyok jellemzőjeként vizsgált ő-állapotnak viszonylag közömbös eleme, hiszen nem önmagában-valóságában, hanem általa kerül bele az ő.-viszonyba, hogy a szubjektumok valamilyen módon viszonyulnak hozzá. S e relációban nem magától a valóságos tényről, dologtól, jelenségtől, hanem az alany viszonyulási módjától függ az ő. „társadalmi légkörének“ jelenléte vagy hiánya. (Amikor, mondjuk,, valahol valamilyen okból akadozik a termelés, nem maga ez a tény, hanem a hozzá történő viszonyulás alapján alakul ki a munkaközösségekben — sémánk 2., 3., 4. elemén keresztül — a hibákat föltáró, tettekben megmutatkozó őszinte, közösségi hangulat, illetve a bajokat eltussoló ő.-hiány.) Az ő. tárgya, vagyis az, amihez a szubjektumok őszintén viszonyulnak, adottságként létező valóság, ennek ellenére fontos szerepet játszik abban, hogy az ő. közösségi méretekben jellemzője legyen az emberi kapcsolatoknak. Nem mindegy ugyanis, hogy mihez viszonyulunk őszintén, sokkal könnyebb becsülettel „bevallani“ azt, ami érdem, ami pozitív, ami dicséretes, és sokkal nehezebb — most már idézőjel nélkül — bevallani azt, ami rossz, ami káros, ami negatív, s az ilyen őszinte viszonyulásnak megfelelően viselkedni. Az egyed ő.-ét meghaladó társadalmi ő. atmoszférájának kiformalásához tehát elsődlegesen az ember járul ugyan hozzá, de a társadalmi adottságok megkönnyíthetik vagy megnehezíthetik e légkör meghonosodását.

A társadalmi feltételezettség ily módon már a kezdet kezdetén jelen van: azok a társadalmi realitások, amelyeknek őszinte föltárása kényes, feszélyező, kínos — nem kedveznek az ő.-nek; azok a társadalmi tények, amelyek jelenlétében az ő. alkalomadtán még dicsekvésszámba mehet — fejlesztik az ő.-re való hajlamot. Könnyű őszintének lenni azoknak, akiknek nincs titkolnivalójuk; nehéz őszintének lenni azoknak, akiknek éppen az ő. dolgában van szégyenkezzenivalójuk.

2. A dologhoz való spontán viszonyulás egyelőre még nem érinti az ő. lényegét, de tartalmát annál inkább. A lényegét azért nem érinti, mert az ő. jelenléte vagy hiánya a valósághoz való ősztönös hozzáállásban még egyáltalán nem mérhető le. De ettől a még nem tudatosodott viszonyulástól nagymértékben függ, vajon az erre épülő szubjektív ő. maradéktalanul érték-e, vagy sem. Létezik ugyanis antiérték-ő. is, amikor a helytelen spontán reakálás tevődik át az őszinte tükrözés (3) és az ezt adekvátan kifejező cselekvés (4) síkjára. [A frázisokat puffogató, nagyhangú emberekhez (1) spontán tisztelettel történő viszonyulás (2), ennek a megbecsülésérzésnek őszinte felismerése önmagában (3), majd tettekben, szavakban a demagógia őszinte igenlése.]

Az ősztönös létregeálás lehet nem tudatosodott magartatás, diffúz vélemény, homályos gondolat, felszíni értékelés stb., de akár viselkedés, akár tudattartalom, mindenképpen tükrözése annak, ami van. Ahhoz, hogy ez a spontán reflexió az egyedi ő.-be vagy az ösztársadalmi ő. légkörébe torkolljék bele, vagyis autentikus értéket képviseljen, arra van szükség, hogy a reakálás adekvát legyen, megfelelően annak, amire vonatkozik. Ehhez azonban — még ha spontán visszatükrözédsről van is szó — szükségesnek még valami: az ő.-alanyoknak *ismerniük*, mégpedig a *valóságnak megfelelően* ismerniük kell azt, amire reagálnak. S itt lép közbe a társadalmi viszonyok meghatározó jellege. Vagy úgy, hogy e viszonyok olyanok (lásd a kapitalizmust), hogy eltakarják önnön lényegüket, vagy úgy, hogy a társadalmi viszonyok lényegük szerint *nem* igénylik a hamis tárgyú ő.-et (a szocializmusban), de szubjektív lehetőség nyílik arra, hogy az egyes realitásokról szerzett információk megtévesztők vagy elégtelenek legyenek. (Az a vállalatvezetőség, amely a nehézségek, hibák föltárása helyett a „minden jól megy“ hangulatát terjeszti — a dolgozók őszinte, de nem megalapozott megalégedettség-érzését táplálhatja.) Nem véletlenül szögezte le *A szocialista etika és méltányosság törvénykönyve* azt, hogy a kommunizstanak „szembe kell szállnia a felsőbb szervek, a munkatársak megtévesztésére [...] irányuló próbálkozásokkal“.

3. Az ő.-struktúra következő eleme — az önismeret — most már minőségileg új szintet jelent: míg a spontán valóságreakálás (2) milyenségének megítélésekor a gnoszeológiai ismervek dominálnak (mennyiben valóságú a spontán vélemény, értékelés, mennyiben tükrözi helyesen az ősztönös viselkedés a reflektálás tárgyát), addig az önismeret már túlnő az ismeretelméleti kereteken. A vélemény-tudatosodásban a hű (ön)tükrökép a tényleges ő-állapotnak csak minimális előfeltétele, de ez az önreflexió ezen túlmenően most már *etikai* töltetű. Azzal, hogy

meg- és fölismerem, milyen is vagyok, becsületesen, takargatás és mentegetőzés nélkül viszonyulok önmagamhoz: őszintén elismerem (magam előtt), milyen vagyok. Ez volna a magunk felé mutató, egyelőre a szubjektivitás körét át nem lépő ő.

S ezzel eljutottunk elemzett szerkezetünk egyik kényes pontjához: mivel saját magunk megítélésében a szubjektív szándék — őszintén megérteni magamat — és a tényleges megértés (tehát az etikai és a gnoszeológiai vonatkozás) elbírálásában egymástól eltérő értéktételek létezhetnek, az ő, ha csak erkölcsi tartalmú, de hiányzik belőle az önismeret adekvátsága, megmarad steril értéknek, anélkül hogy ez az erkölcsi pozitívum az önmagát őszintének tartó embernek a viselkedését, cselekvését stb. is értékessé tenné. A hamis meggyőződésű őszinték tragikus helyzete az, amikor is az önmaga előtt őszinte ember objektive s az inadekvációt fölismerő embertársai szemében egyszerűen önmagát (őszintén) félrevezető alany.

Lenin a magyar Tanácsköztársaság értékelésekor a „szubjektív ő.” és a tényleges helyzet közötti meg nem felelésnek ilyen eseteit tárta föl. „Kétségtelen — írta —, hogy a magyar szocialisták egy része őszintén csatlakozott Kun Bélához, és őszintén vallotta magát kommunistának. Ez azonban semmit sem változtat a dolog lényegén: az, aki »őszintén« kommunistának vallja magát, de környörtelenül szilárd, hajthatatlanul határozott, odaadón bátor és hősi politika helyett (csak az ilyen politika felel meg a proletárdiktatúra elismerésének) ingadozik és kishitűsködik — az ilyen ember gerinctelenségével, ingadozásaival, határozatlanságával ugyanolyan árulást követ el, mint a közvetlen áruló.” (Művei 30. 1953. 354—355.)

Ez a figyelmeztetés a mi elméleti szempontunkból is fontos: az ő-szituáció mint a tömegmértetű őszinte megnyilvánulásokat biztosító emberközi kapcsolatok rendszere csak akkor igazán ő-helyzet, ha a legmesszebbmenően lehetőséget nyújt a „szubjektív ő.” állandó felülvizsgálására, arra, hogy mondjuk az ingadozó, megalkuvó, gerinctelen ember ne higgyen őszintén saját hajthatatlanságában, kérelhetetlenségében, gerinccességében. A társadalmi létkörülményeknek ebben a konstellációban azért van döntő szavuk, mert ők termelik ki azokat a helyzeteket, amelyekben az őszinte önértékelés és a tényleges én-lényeg összeütközhet, aminek alapján a szubjektum rádöbbenhet önelbírálásának helytelenségére. Az eszményi társadalmi ő-állapot az, amelyben — a Lenin emlegette szubjektive őszinte kommunisták analógiájára — a cselekvés alapján le lehet mérni, vajon az a bizonyos befelé forduló ő. nem önámítás-e. De ez most már átvezet az ő-helyzet szerkezetének utolsó és leglényegesebb eleméhez, az önismeret objektíválódásához, a praxisban megmutatókozó ő-hez.

4. A szubjektivitás határait át nem lépő, önmagammal szembeni ő. — a tettetés nélkül átélt érzelmi, gyakorlati, gondolati stb. viszonyulásom a külvilághoz — egymagamban még nem tesz őszintévé. Az ő. ugyanis nem magánügy, hanem az embertársaimhoz való viszony jellemzője. Tehát azt, amit őszintén érzek, gondolok, ki is kell fejeznem külső kapcsolataimban. Ennek az exteriorizálásnak legegyszerűbb — de nem egyedüli s nem leglényegesebb — formája a szó. Ebben a viszonylatban az ő. az öntükrözésen (3) átment meggyőződés-gondolat és annak szóban történő kifejezése közötti fedést jelenti. Nem egyszerűen igazmondást, hiszen egyrészt egy közömbös ténymegállapítás mint az igazság leszögezése, ha hiányzik belőle a meggyőződés kivetítése, kívül áll az ő. fogalomkörén, másrészt a nem-igazságnak mint véleménynek kertetelés nélküli kimondása már ő.-et jelent. Az igazságviszonynak itt egyetlen vonatkozásban kell szükségképpen léteznie: a szubjektív (igaz vagy nem igaz) nézet és annak szavakba öntése között: igaz az, hogy ezt gondolom.

Az ő. ebben a dimenzióban nem azonos a szókimondással sem — nem az az őszinte ember, akinek elve: „ami a szívemen, az a számon” —, hiszen létezik diszkrécio, mások iránti tisztelet, jómodor stb., s mindez megköveteli, hogy az ő. leple alatt ne sértgezzünk, ne legyünk kotnyelesek, ne dicsekedjünk, és így tovább. Nem is beszélve arról, hogy adott helyzetekben minden gondolatunk meg-gondolatlan kimondása egyenesen veszélyes lehet.

A társadalmiság prioritása a szavakban objektíválódó őszinte véleménynyilvánítás kapcsán egészen nyilvánvaló. Igazi ő. légköréről csak akkor lehet szó, ha a társadalmi viszonyok biztosítják a szókimondás lehetőségét. (Persze az ő-alanyok bármilyen társadalmi körülmények között csak az említett és magukra vállalt megkötöttségek határain belül várhatják el a társadalomtól a gondolataik őszinte kifejezéséhez szükséges feltételek megteremtését.) Ennek az ő-helyzetnek legnagyobb ellensége az, amikor a társadalmi relációk részéről kényszerítő szükségletként jelentkezik az „ezt kell mondanod”, s ez nem fedi az adekvát önismereten (3) keresztül leszűrt saját véleményét. (Valamely munkaterületen a felső

szervek kiküldötteinek jelenlétében elemzik a tevékenységet, a munkaközösség vezetősége kedvezően akarja bemutatni a részleg eredményeit, amivel az „ezt kell mondanod“ követelménye elé állítja azt, aki belső meggyőződésből mást mondana.) Az őszinte embert leginkább az jellemzi, hogy úgy cselekszik, ahogyan gondolkodik, ahogyan érez, s teszi ezt annak alapján, hogy ő maga tudja, miként gondolkodik, miként érez. Az ember önmegvalósulásának, annak a sokat hangoztatott igénynek, hogy mindenki maradéktalanul önmaga legyen, szükségképpen tartozéka az emberközi kapcsolatokban az őszinte cselekvés, s ennek társadalmi feltétele az, hogy adva legyen az ilyen tettekben-megnyilvánulás szabadsága.

Gyakorlati kérdés marad azonban: vajon nem vezet-e anarchiához, ha mindenki mindig úgy tesz, ahogyan (őszintén) érez, s ahogyan ő maga jónak látja, nem borítja-e föl a rendet, ha a társadalom mindenki számára biztosítja saját énjének maradéktalan kinyilvánítását? Kételet támogatthat ugyanis e tekintetben az, hogy szélsőséges esetekben az ember énjében rejlő antiértékek is tudatosodhatnak, s ennek megfelelő „őszinte“ cselekvésben tárgyasulhatnak. (Az önmagát csalónak ismerő ember „őszinte“ szélhámosságai.) Kétkedésre adhat okot az is, hogy az ő.-szituációban ott van a jelzett ismeretelméleti mozzanat (2), s így a valóság téves értelmezése őszinte, de nem a társadalom szolgálatában álló tettekhez vezethet.

A társadalmi viszonyok szilárdságát igazolja az, ha az ilyen kételemek nem kérdőjelezik meg annak a bizonyos általános társadalmi ő.-klímának a kifermálására irányuló igyekezet jogosságát. Az emberek iránti teljes bizalom ugyanis föloldja ezeket a fenntartásokat. Ha hiszünk az emberben — biznunk kell abban is, hogy az, akinek elég ereje van önmagával szemben őszintének lenni, nem fog megátalkodni saját felismert hibáiban, s előbb-utóbb tenni fog ellenük. Hinnünk kell abban is, hogy a hamisan értékelő, de becsületesen őszinte ember előbb-utóbb rádöbben (vagy rádöbbsentik őt) saját meggyőződésének alaptalanságára. A szocializmus elveinek következetes érvényesítésére törekvő társadalom egyik alapprincipiuma éppen az emberbe vetett ilyen bizalom, ennek a társadalomnak nem lehetnek titkolnivalói a tömegek előtt, mint ahogy a dolgozónak sem szabad, hogy titkai legyenek e társadalom előtt. Ily módon adva van a lehetőség az ő.-állapotnak nevezett társadalmi klíma megvalósítására.

Van azonban ezzel kapcsolatban egy fogas kérdés, amellyel a szocialista életviszonyok között is szembe kell nézni. Az ő. hiányát könnyebb lemérni, mint az ő. jelenlétét. Ha a szavak és a tettek egymásnak feszülő ellentétekként mutatkoznak meg, akkor nyilvánvaló, hogy nem mindegyik takarhatja a meggyőződést, tehát hiányzik az ő. De az ő. tényleges létezését a kívülállók igen nehezen érzékelhetik, a társadalom számára ugyanis csak a szó, a cselekvés, a viselkedés — tehát az objektiválódott formák — adottak, s vajmi kevés eshetősége van annak, hogy mindezeket összevethessük a meggyőződéssel. Vagyis az őszinte és (következetesen nem őszinte — tehát a tettei, szavai közötti ellentmondásokat elkerülő — ember magatartása külső formájában esetleg nem különbözik egymástól. Mindebből következik most már az, hogy az emberek közös fellépése, egységes cselekvése és gyakorlati állásfoglalása mögött személyenként az ő. vagy a képmutatás egyaránt meghúzódhat.

